

Bezpečnostní aspekty případného členství Turecka v Evropské unii

PhDr. Emil Souleimanov, PhD.¹

Tento text byl zpracován v rámci Výzkumného projektu MZV ČR s názvem *Aspekty začlenění Turecka do EU* (RM 01/02/2005).

Abstract: *Security Aspects of the Turkey's Prospective EU Accession*

The article explores different scenarios for Turkey's prospective EU accession as related to issues of security. First, the author claims that a well-balanced, if not unified, EU policy is needed to address Turkey's growing aspirations for a full-fledged EU membership. Second, the author argues that a serious analysis of modern Turkey's geopolitical as well as internal environment is key to understanding the nature of Ankara's desire to become an EU member. The author also emphasizes the importance of specific psychological-cultural aspects of an ongoing "Islamic-Christian" discourse both inside EU and beyond its borders, noting that in the specific case of Turkey, psychological-cultural issues are most likely to turn into serious security concerns.

Keywords: *Turkey, EU, the Caucasus, the Middle East, integration, security, foreign politics, Islam, secularism*

Předloňské rozšíření Evropské unie o deset nových členských zemí ze střední, východní a jižní Evropy výrazně změnilo podobu Společenství mimo jiné i z geopolitického a bezpečnostního hlediska. Očekávané připojení Rumunska a Bulharska ke stávající pětadvacítce v roce 2007 posune její hranice dále na východ až k Černému moři, čímž Unie dosáhne až k nejjihoovýchodnějšímu cípu Evropy – východní Thrákii a přilehlým úžinám Bospor a Dardanely. Turecko, které o vstup do sjednocující se Evropy usiluje již od roku 1963, tak bude mít na západě společnou hranici se dvěma členskými státy EU. Unie pak bude muset konečně nalézt společnou jasnou odpověď na otázku, zda chce Turecko, zemi převážně muslimskou a asijskou², uvnitř svých hranic, či nikoliv. Tento příspěvek si klade za cíl analyzovat klady a zápory případného členství Turecka v EU z bezpečnostního hlediska.

¹ Autor přednáší na Katedře mezinárodních vztahů Institutu politologických studií FSV UK v Praze a na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií pražské Vysoké školy veřejné správy a mezinárodních vztahů. Adresa: IPS FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5; e-mail: emil.souleimanov@amo.cz.

² Přibližně 90 % území Turecké republiky leží v Malé Asii.

Aktuální situace

S vyřešením odvěkých vnitroeurovských sporů – nejnověji konfliktních situací v jihovýchodní Evropě³ – a v návaznosti na pokračující globalizační procesy⁴ se změnila i povaha bezpečnostních hrozeb. Na místo mezistátních konfliktů a občanských válek, které tradičně ohrožovaly stabilitu kontinentu, nastoupila hrozba (etno)náboženského terorismu a mezinárodní organizovaný zločin (obchod s narkotiky, nelegální migrace, pašování lidí a zbraní); bezpečnostní problematika se tedy výrazně kriminalizovala.⁵ Ohniska převážné části tzv. nových bezpečnostních hrozeb jsou sice za hranicemi Evropy, avšak prosperující prostor členských zemí Společenství se stal jejich vyhledávaným terčem. Severní Afrika, Střední východ, Kavkaz; Turecko, Rusko, Ukrajina a Bělorusko – to jsou oblasti a země, s nimiž rozšiřující se EU sousedí a odkud bezpečnostní hrozby, ať již bezprostředně či v podobě tranzitních bodů, často pocházejí. Politická orientace států sousedících s Evropou a spolupráce s nimi ve věci potírání stávajících a perspektivních bezpečnostních hrozeb získává pro evropskou pětadvacítku, perspektivně sedmadvacítku životně důležitý význam.

Za těchto souvislostí má Evropa na vybranou dvě možnosti – buď se aktivním způsobem pokusí uvedené problémy ve svém bezprostředním sousedství řešit, nebo se od nich distancuje. Klíčovou otázkou zůstává, zda se EU bude aktuálními bezpečnostními problémy zabývat jako samostatný aktér zahraniční politiky – v rámci jednotné bezpečnostní a zahraniční politiky – anebo zda tato problematika přetrvá i nadále spíše v kompetencích národních států začleněných do Unie. Vzhledem k tomu, že zahraniční a vnitropolitická bezpečnostní situace jsou v současné době úzce propojeny a že asymetrická povaha současných bezpečnostních hrozeb vyžaduje, aby je v zájmu větší efektivity řešily nikoli jednotlivé členské státy samostatně, nýbrž cílená politika jednotné instituce, vybavené potřebnými pravomocemi a prostředky.⁶ Způsob vnímání bezpečnostních aspektů případného členství Turecka v EU souvisí, a do jisté míry i vyplývá

³ Nedořešen ovšem zůstává etnopolitický konflikt v Kosovu (území oficiálně náležející republice Srbsko a Černá Hora) a potenciálně výbušná je situace i v sousední Makedonii.

⁴ V češtině viz k této problematice např. Souleimanov 2003a.

⁵ Podrobnější informace poskytnou sborníkové řady „Terorismus. Válka proti státu“ a „Mezinárodní organizovaný zločin“, editované autorem, které jsou připravovány do vydání v průběhu roku 2006 v pražském nakladatelství Eurolex Bohemia.

⁶ Čerstvé zkušenosti z evropské integrace ukázaly, že vzhledem k oné komplexnosti a vzájemné propojenosti bezpečnostní problematiky není technicky možné docílit účinné spolupráce jednotlivých institucí (policie, tajných služeb, ministerstva vnitra, ministerstva zahraničí atd.) stále většího množství členských zemí, ať již sdružených pod jedinou zastřešující „národní“ institucí či nikoliv.

z toho, jak, resp. zda vůbec se členské státy (i v rámci centralizované společné bezpečnosti a zahraniční politiky – SBZP) rozhodnou čelit bezpečnostním hrozbám.

Geopolitická dimenze případného vstupu Turecka do EU: Základní argumenty

Zastánci vstupu Turecka do EU poukazují na výjimečnou zeměpisnou polohu této země na pomezí Evropy a Asie, Středomoří a Černomoří, která jej činí státem jak balkánským/východoevropským, tak středovýchodním a kavkazským; má se za to, že Turecku je zeměpisně i kulturně-historicky předurčeno plnit úlohu jakéhosi mostu mezi křesťanským Západem a muslimským Východem. Dlouholeté členství Turecka v NATO, sekulární charakter turecké státnosti a přítomnost početné a mocné turecké armády,⁷ jsou uváděny jako důvody, které by měly podporovat tezi o Turecku jako jakémisi „stabilizátoru“ Středního východu.

Odpůrci tureckého členství v EU naopak poukazují na – ať už stávající či perspektivní – výbušnost středovýchodního (ale i kavkazského) regionu, který doposud funguje jako generátor etnického, náboženského, sociálně-ekonomického i geopolitického napětí. Kladou si spíše rétorickou otázku, jestli by bylo v zájmu Evropy mít dlouhou a slabě chráněnou společnou hranici⁸ se Sýrií, Irákem a Íránem. Problematicnost případného členství Turecka se zvyšuje i kvůli přetrvávajícímu separatistickému neklidu v zaostalých jihovýchodních provinciích Turecka osídlených početnou kurdskou menšinou,⁹ kvůli nevyřešeným vztahům Turecka předně s Kyprem, Sýrií a Arménií, a rovněž kvůli skutečnosti, že přes turecké území (jak směrem z východu tak ze severní Afriky) proudí do Evropy drogy, nelegálně obchodované zbraně, nelegální migranti atd.¹⁰ Vstup Turecka do EU – se všemi jeho přetrvávajícími problémy se sousedními státy – by se tak nejevil jako přínos pro členské státy, ale znamenal by přenesení problémů Ankary na „evropská“ bedra, což by jen dále zatížilo už beztak komplikovanou evropskou zahraničněpolitickou agendu.

⁷ Turecká armáda je po armádě USA druhou nejpočetnější v NATO.

⁸ Společná hranice Turecka s Íránem je dlouhá 499 km, s Irákem 352 km a se Sýrií pak 822 km.

⁹ Podle některých odhadů tvoří etničtí Kurdové 15 až 20 milionů obyvatel cca 70milionového Turecka. V roce 1984 zahájila nacionalisticko-marxistická Strana kurdských pracujících PKK (Partiya Karkeren Kurdistan, která si v posledních letech změnila název na *Kongra-Gel*) pod vedením Abdullaha Öcalana ozbrojený boj za osamostatnění tzv. Tureckého (či Severního) Kurdistanu. Boje s tureckou armádou a teroristicko-diverzní aktivity PKK si vyžádaly více než 35 tisíc lidských životů. Podrobněji k této problematice viz např. Souleimanov 2006.

¹⁰ Podrobněji viz např. Nožina 2003, předně str. 145-149.

Regionální rozměr zahraniční politiky Turecka

Přívrženci obou táborů se zpravidla omezují na prosté vyjmenovávání případných pro a proti. Teprve hlubší pohled však odhalí řadu zajímavých souvislostí. Předně je zapotřebí prozkoumat, jaké jsou skutečné zájmy Turecka a jeho vztahy se sousedními státy, potažmo zdali můžeme hovořit o souladu jeho zájmů s EU v geopolitické a bezpečnostní oblasti.¹¹

Historické předpoklady

Již od roku 1923, kdy byla Mustafou Kemalem (Atatürkem) založena Turecká republika, se hlavním cílem turecké elity stává vytvoření sekulárního evropského státu oproštěného od “náboženské” zaostalosti i vlivu feudální aristokracie¹² (Souleimanov 2002a). Oddělením církve od státu – v místních podmínkách značně bolestným procesem – se redukuje úloha islámských kleriků, potažmo (politického) islámu ve společnosti. Tato skutečnost poněkud vzdaluje Turecko – odlišné už jazykem, většinovým (turkickým) etnickým původem, a tudíž i nacionalismem – od zbytku (převážně arabských) muslimských zemí v regionu, a tak i od vlivu panislámských proudů a tendencí, nabývajících na intenzitě hlavně od 60. a 70. let 20. století. V zahraniční politice se již od doby založení republiky kladl důraz na izolacionismus, což se projevovalo mj. zřeknutím se revanšismu ve vztazích k zemím a oblastem, které kdysi tvořily součást Osmanské říše¹³ (Souleimanov 2002b).

Turecko jako strategický spojenec NATO na Středním východě

Tento stav se začal měnit již po druhé světové válce. Tehdy Stalin vyvíjel na vládu v Ankaře nesmírný nátlak ve snaze dosáhnout toho, aby se zřekla území historické západní Arménie (a západní Gruzie) ve prospěch Sovětského svazu a souhlasila de facto s umístěním sovětských vojenských základen v oblasti tureckých úžin. Moskva rovněž podporovala turecké

¹¹ Stručná analýza uvedená níže má za cíl přiblížit ty vztahy Ankary se sousedy, které v posledních desetiletích vykazovaly náznaky nesváru. Předmětem tohoto rozboru naopak nejsou moderní vztahy Turecka s Bulharskem, Gruzii a Ázerbajdžánem, které lze vcelku označit za bezproblémové.

¹² Atatürk uskutečnil kontroverzní reformy ve všech oblastech společenského života. Jejich razance mnohdy narazila na nespokojenost duchovních, osmanské aristokracie, byrokratů a velkostatkářů, ale i některých skupin intelektuálů. Reforma armády a státních institucí, přiznání volebního práva ženám, zákaz nošení turbanu, čadry a fesky, zrušení osmanské titulatury, důsledné ekonomické reformy či vyhlášení nové ústavy, za jejíž základ posloužily právní principy zakotvené v legislativách Švýcarska a Francie – to vše mělo posloužit k přeměně zaostalého Turecka na moderní evropskou mocnost. Propagován byl turecký nacionalismus zbavený náboženských rysů.

¹³ V hospodářské politice se uplatňoval princip soběstačnosti.

komunisty, a proto panovaly obavy, aby se situace v zemi nezačala vyvíjet podle řeckého scénáře.¹⁴ V období rostoucího americko-sovětského antagonismu, který nakonec vyústil ve studenou válku, získalo Turecko v rámci Marshallova plánu od USA značnou finanční pomoc. V únoru 1952 se tak jako dodnes jediná muslimská a východoevropská/středovýchodní země stalo členem NATO.

V průběhu studené války Turecko plnilo úlohu důležité předsunuté základny NATO podél jihozápadních hranic SSSR. Roku 1955 byl uzavřen Bagdádský pakt, který vynesl Turecko spolu s Irákem, Íránem, Pákistánem a Velkou Británií do čela protisovětského obranného pásma, jehož smyslem bylo mimo jiné oddělit prosovětský (Násirův) Egypt od sovětského impéria. Protože Bagdádský pakt posléze vzhledem k celé řadě faktorů zanikl,¹⁵ stalo se Turecko klíčovým spojencem Washingtonu a jeho snah o udržení *statutu quo* na Středním východě. Jeho úkolem bylo jednak zadržovat sovětskou expanzi do strategicky důležité oblasti Perského zálivu a jednak působit jako „světská“ protiváha radikálního islamismu (zejména po íránské revoluci roku 1979) a panarabského nacionalismu.

Vztahy s Íránem

Vztahy s Íránem jsou tradičně komplikované. Obě dvě mocnosti v průběhu staletí soupeřily o vliv na Kavkaze a na Středním východě, což vyústilo v řadu nábožensky motivovaných (sunnitsko-šítských) válek v 16. a 17. století, ale i méně výrazných střetnutí v pozdějším období. Po vítězství islámské revoluce v Íránu vstoupilo ideologicko-geopolitické soupeření mezi islamistickým Íránem a světským Tureckem do nové fáze. Napětí mezi oběma zeměmi kulminovalo v polovině 90. let, kdy se k turecké veřejnosti dostaly zprávy výzvědných složek o tom, že Teherán podněcuje a podporuje kurdský separatismus, zvláště pak v Turecku působící protistátní islamistické skupiny (Karmon 1997). Rozpad SSSR a vznik šesti nezávislých republik na jižním Kavkaze a ve Střední Asii s převážně muslimskou populací toto soupeření nadále posílil; pro nově nezávislé muslimské republiky se uvažovalo o střetu „tureckého“ a „íránského“ modelu státnosti, z nichž nakonec převážil první z nich.¹⁶ Obavy pak u Íránců v 90. letech budily aktivity tureckých agentů v tzv. Íránském (jižním) Ázerbajdžánu, jehož obyvatelé

¹⁴ V Řecku probíhala krvavá občanská válka (1944–1949) mezi probritskými přívrženci monarchie a komunisty-republikány.

¹⁵ Stalo se tak předně kvůli úspěchu vojenského puče v Iráku, kde jeho organizátoři svrhli proamerickou iráckou monarchii a moci se postupně chopili arabští „sociální nacionalisté“ ze strany BAAS.

¹⁶ K této problematice viz např. Gundogan 2003; Makovsky 1999; Aras 2001.

jsou Turkům jazykově i etnicky blízcí.¹⁷ V posledních letech je patrné znepokojení Ankary nad očividným pokrokem íránského nukleárního programu,¹⁸ který je s to ohrozit dosavadní mocenskou rovnováhu, zabraňující významnějším konfliktům mezi oběma regionálními obry.

Vztahy s Irákem

Zvláštní pozornost si zaslouží turecko-irácké vztahy. V poměrně krátkém období samostatné existence Iráku¹⁹ existovalo mezi oběma státy cosi jako přirozený soulad zájmů. Podmíněno to bylo z velké části tím, že Irák měl – podobně jako Turecko – problematické vztahy se svými hlavními sousedy – Sýrií a Íránem. Ankara potřebovala jižně od vlastních hranic mocný Irák, s nímž nemá vyhraněné teritoriální spory, jakožto protiváhu proti Íránu a Sýrii. Potřeba nekonfliktních vztahů s tímto jižním sousedem byla a je pocítována zvláště akutně i vzhledem k tomu, že po Turecku druhá nejpočetnější menšina Kurdů obývá právě severní oblasti Iráku – tzv. Irácký či jižní Kurdistan, přičemž kurdské kmeny během posledních desetiletí vykazovaly značnou separatistickou aktivitu.²⁰ Proto v 90. letech nebudily znepokojení režimu Saddáma Husajna ani občasné zásahy turecké armády na severu Iráku, zaměřené na likvidaci kurdských bojůvek PKK a jejich sympatizantů.

Viditelné zhoršení turecko-iráckých vztahů ovšem nastalo po rozhodnutí tehdejšího tureckého prezidenta Turguta Özala poskytnout během války v Zálivu (1990–1991) významnou vojenskou a technickou pomoc spojeneckým armádám: Turecko vzhledem k ekonomickému embargu na Irák a zákazu exportovat íráckou ropu přes svůj středomořský ropný terminál Ceyhan přišlo ročně o miliardy dolarů.

V posledních letech přetrvává napětí kolem statutu severoiráckých oblastí bohatých na ropu, obývaných převážně Kurdy, kteří se od počátku 90. let 20. století těší faktické nezávislosti na Bagdádu. Ankara usilovně prosazuje myšlenku jediného nedělitelného Iráku, neboť by jen nerada viděla v bezprostředním jižním sousedství vlastních kurdských provincií jakoukoli kurdskou politickou entitu – ať již autonomii či nezávislý stát.²¹ Proto Turecko nehledíc na

¹⁷ Podrobněji viz např. Souleimanov 2003c.

¹⁸ Hürriyet, 12. 5. 2005 (v tureckém jazyce).

¹⁹ Irák získal nezávislost na Velké Británii (1931), jejímž mandátním územím byl od zániku Osmanské říše, fakticky od roku 1918, až do roku 1930.

²⁰ Nejvýznamnějšími politickými organizacemi íráckých Kurdů jsou Talabáního (současný prezident Iráku) Patriotická unie Kurdistanu a Barzáního Demokratická strana Kurdistanu, jejichž soupeření někdy vyústilo v ozbrojené střety. Podrobněji k této problematice viz Souleimanov 2006.

²¹ Podrobněji viz např. Souleimanov 2002a.

důrazné výzvy Washingtonu nesouhlasilo s tím,²² aby bylo jeho území využito spojeneckými vojsky při irácké invazi v březnu 2003 a nepodpořilo ji ani vojenskými jednotkami. V současné době jsou v severním Iráku umístěny na sever od tamějších významných středisek Mosul a Kirkuk turecké posádky čítající až 10 tisíc vojáků, jejichž formálním cílem je zajišťovat bezpečnost jižních hranic Turecka; jejich vztahy s kurdskými skupinami jsou sice komplikované, avšak k žádným významnějším střetnutím mezi nimi zatím nedošlo.

Vztahy se Sýrií

Mezi Tureckem a Sýrií existuje latentní spor – třebaže Turecko jeho existenci odmítá uznat – o území Hatay (Alexandretta, Iskendarun), které se nachází na jižním okraji Turecka podél hranic se Sýrií u pobřeží Středozemního moře. V roce 1938, kdy byla Sýrie mandátním územím Francie, udělila Paříž této oblasti nezávislost, čímž vznikla proturecká tzv. Republika Hatay.²³ Ta byla hned příští rok obsazena tureckými vojsky na základě referenda, v němž se její obyvatelé údajně vyslovili pro přičlenění k Turecku, a anektována. Sýrie, která se osamostatnila až v roce 1946, dodnes požaduje návrat tohoto území pod svou jurisdikci.

Turecko-syrské vztahy dlouhodobě poškozují i svár týkající se řeky Eufrat, kde Ankara vybuodovala zavlažovací systémy a vodní elektrárnu, což negativně ovlivňuje kvalitu i objem vody tekoucí do Sýrie. Turecko naopak od počátku 80. let až do konce roku 1998, kdy svému jižnímu sousedovi pohrozilo vojenskou intervencí, vyčítalo Damašku podněcování kurdského separatismu²⁴ (Souleimanov 2001; Aras – Koni 2002). V současnosti, od nástupu nového syrského prezidenta Bašára Asada v roce 2000, se ovšem turecko-syrské vztahy vyznačují mimořádnou korektností.

Kyperská otázka a vztahy s Řeckem

Poté, co Kypr získal nezávislost na Velké Británii (1960), docházelo mezi tureckým a řeckým obyvatelstvem ostrova spadajícího v letech 1571–1878 a 1914 pod Osmanskou říši

²² Jistou úlohu v tom sehrál i názor turecké veřejnosti o neoprávněnosti vojenské invaze spojenců v Iráku. Teroristické útoky v Istanbulu však ukázaly, že i demonstrativní politika nevměšování nemůže zemi zaručit bezpečnost od teroristických útoků.

²³ Tento krok Francie byl tehdy zdůvodňován nutností zajistit neutralitu Turecka v blížící se válce s Německem.

²⁴ Po hrozbě vojenské invaze se tehdy dnes již zesnulý syrský prezident Háfiz Asad rozhodl vyhostit ze země předáka PKK A. Öcalana a souhlasil podepsáním tzv. ankarských dohod s téměř všemi tureckými požadavky ohledně zastavení podpory kurdských separatistů.

k lokálním ozbrojeným srážkám.²⁵ Ty pak v roce 1963 zintenzívnily natolik, že stály tisíce životů převážně mezi Turky, kteří se vzhledem ke své menšinovému zastoupení v populaci (cca 10 %) cítili nejvíce ohroženi. Od roku 1964 bylo na ostrově umístěno a dodnes zde v rámci mise UNIFICYP zůstává 7 000 vojáků OSN²⁶ s cílem zabránit střetům mezi oběma komunitami. Situace se vyostřila v létě 1974, kdy se v Řecku dostala k moci nacionalistická vojenská junta známá jako „černí plukovníci“. Ta podporovala myšlenku sjednocení ostrova s „kontinentálním Řeckem“ (*enosis*), kterou prosazovala kypersko-řecká organizace EOKA (Národní organizace kyperských bojovníků) a kterou naprostá většina kyperských Turků považovala za nepřijatelnou. Vláda v Ankaře tehdy vyslala na ostrov armádu, oficiálně ve snaze ochránit turecké obyvatelstvo před hrozícími masakry, jež by byly opakováním tragických událostí z roku 1963. V důsledku faktické okupace severní části ostrova (37 % celkové rozlohy), obývané převážně Turky, vznikla v roce 1983 Turecká republika severního Kypru (TRSK), neuznávaná mezinárodním společenstvím.²⁷

Nejnověji se o možnosti sjednocení ostrova mluvilo před referendem uskutečněným v dubnu 2004 (tedy těsně před vstupem Kypru do EU) v řecké a turecké části ostrova, které mezinárodní společenství uznává. Zatímco Turci se v něm vyslovili pro sjednocení ostrova (64,90 %), obyvatelé jižní části Kypru byli proti (75,83 %) za podmínek, které podle jejich názoru nespravedlivě zvýhodňovaly tureckou menšinu.²⁸ K dosud bezprecedentnímu zlepšení turecko-řeckých vztahů následně přispěla Ankara, když rozhodujícím způsobem podpořila kandidaturu Mehmet Ali Talata. Ten zvítězil na prezidentských volbách v severní části ostrova (duben 2005) a porazil tak dlouholetého prezidenta neuznané TRSK Raufa Denktase, napojeného na tureckou armádní generalitu a známého svojí neústupností v otázce výlučné svrchovanosti neuznané republiky.

Problematické byly ve druhé polovině 20. století rovněž vztahy Ankary s Aténami: napětí přetrvávalo jak kolem kyperské otázky, tak v souvislosti s některými egejskými ostrovy (a s rozlohou jejich pobřežních vod a kontinentálního šelfu), ležícími sice v těsné blízkosti tureckého pobřeží, avšak podle lausannské mírové smlouvy (1923) patřícími Řecku.²⁹ V současné

²⁵ K méně významným střetům mezi těmito dvěma komunitami ovšem průběžně docházelo již v 50. letech minulého století.

²⁶ Od poloviny 70. let tato mise OSN kontroluje de facto demarkační linii mezi severní tureckou a jižní řeckou částí ostrova.

²⁷ Dodnes Tureckou republiku severního Kypru (TRSK) uznává pouze Turecko a fakticky i Ázerbajdžán.

²⁸ Podrobněji ke kyperskému referendu viz např. <http://www.cyprusdecides.org/>.

²⁹ Roznětkou bylo zejména nalezení ložisek ropy v Egejském moři (1970).

době, zvláště díky působení řeckého ministra zahraničí Georgea Papandreou, se turecko-řecké vztahy výrazně zlepšily – v Řecku totiž v posledních několika letech převládá názor, že z bezpečnostního hlediska je jeho zájmem Turecko maximálně přiblížené Evropě a evropským politickým strukturám.³⁰ Nedílným požadavkem řecké podpory vstupu Turecka do EU je však uznání svrchovanosti a legitimitnosti (řeckého) Kypru ze strany Ankaru a případné sjednocení ostrova.³¹

Vztahy s Arménií

V letech 1915 – 1916 docházelo ve východních oblastech tehdejší Osmanské říše k masakrům arménského obyvatelstva; trojka mladoturků, kteří za první světové války zemi fakticky ovládali,³² tento zásah vysvětlovala nutností zajistit bezpečnost východních hranic během probíhající války s Ruskem, v níž se arménské obyvatelstvo stavělo na stranu postupujících carských jednotek. V důsledku těchto masakrů, které nejen arménská strana označuje za genocidu, bylo zabito podle různých zdrojů 300 tisíc (neoficiální turecké prameny) až 1,5 milionu lidí (arménské prameny).³³ Otázku uznání arménské genocidy si Arménie a mocné arménské diaspory po celém světě uložily za prvořadý úkol své zahraniční politiky, evidentně ve snaze vyžadovat odškodné pro oběti genocidy či ve snaze perspektivně vznést na řadu oblastí východního Turecka územní nároky. Ankara však dodnes fakt genocidy odmítá uznat. Vztahy mezi oběma zeměmi se zhoršily také během arménsko-ázerbájdžánské války o Náhorní Karabach, v níž se Turecko jednoznačně postavilo na stranu jemu etnicky a nábožensky blízkých Ázerbájdžánců; ekonomická a transportní blokáda Arménie ze strany Turecka, zahájená v roce 1993 kvůli okupaci karabašských ázerbájdžánských provincií arménskou armádou, dodnes zůstává v platnosti.³⁴

Nyní však je na obou stranách zřetelná snaha přispět ke zlepšení vzájemných vztahů – do médií se pravidelně dostávají zprávy o otevření turecko-arménských hranic, jež by mělo

³⁰ Viz například referát G. Papandreou o revizi řecké zahraniční politiky, přednesený jím na kanadské University of York (leden 2000): <http://www.arts.yorku.ca/hist/tgallant/documents/papandreoufp2000.pdf>.

³¹ K této problematice viz podrobněji materiál *Athens News Agency*, publikovaný na oficiálních webových stránkách ambasády Řecka v USA: <http://www.greekembassy.org/Embassy/content/en/Article.aspx?office=3&folder=223&article=15536>.

³² K tzv. mladotureckému triumvirátu patřili Talaat-paša, Džemal-paša a Enver-paša.

³³ Podrobněji k problematice arménské genocidy z arménského úhlu pohledu viz např. <http://www.armenian-genocide.org/> a <http://www.genocide1915.info/>.

³⁴ Pro podrobnější informace viz např. Souleimanov 2000.

napomoci hospodářskému růstu příhraničních oblastí. Perspektivy vzájemně výhodné ekonomické prosperity jsou nicméně omezeny přetrvávajícími politickými problémy.³⁵

Vztahy se zeměmi Kavkazu a Střední Asie

Na ambicióznosti přidaly turecké zahraniční politice geopolitické důsledky rozpadu SSSR (1991). Počátkem 90. let minulého století totiž Ankara soustředila svůj zahraničněpolitický zájem primárně nikoli na Střední východ,³⁶ nýbrž spíše na Kavkaz a Střední Asii, tedy na nově nezávislé republiky, obývané převážně turkickými národy (Souleimanov 2001). Velmi záhy se však ukázalo, že ambiciózní plány některých tureckých politiků na vytvoření jakési panturkické unie, v níž by Ankara hrála vůdčí úlohu, nemají šance na realizaci vzhledem k omezeným ekonomickým i politickým možnostem Turecka, k přetrvávající dominanci Ruska a ke snahám místních vůdců koncentrovat moc ve vlastních rukou. Zůstalo tedy spíše u ekonomické a kulturní spolupráce. (Onis 2001)

Analýza

Je patrné, že vztahy Turecka se sousedy, třebaže nikoli bezoblačné, se v posledních letech vyznačují vyvážeností a značnou mírou stability. Jak již bylo zmíněno, podstatným stimulem ke spíše minimalistickému chápání zahraniční politiky je skutečnost, že Ankara se od doby založení republiky zřekla jakýchkoli revanšistických záměrů vůči sousedním národům a zemím, které kdysi tvořily součást osmanského impéria: jeho hranice jsou pevně stanovené a není zde snaha expandovat. Tento poznatek je obzvláště důležitý ve vztahu ke Střednímu východu, který Ankara vnímá jako oblast spíše možných ztrát než zisků, a vehementně se od něj snaží distancovat.³⁷ Poslední léta ukázala, že vidina vstupu do EU motivuje tureckou politickou elitu a celkově i tureckou veřejnost k ochotě ustoupit v otázkách, které jsou v zemi vnímány navýsost citlivě – Kypr, postavení kurdské menšiny apod. Tato motivace umožňuje EU vyvíjet na Ankaru stále

³⁵ Podrobněji k této problematice viz např. stránky Turkish-Armenian Reconciliation Commission, založené v roce 2001: www.tarc.info.

³⁶ Nutno dodat, že i zde ovšem došlo k významné změně: kromě již zmíněné podpory spojenců během války v Zálivu se jednalo také o uzavření nesmírně důležité dohody o strategickém partnerství mezi Tureckem a Izraelem (1996), která mezi oběma zeměmi, podporovanými USA, vytvořila zatím nejsilnější vojenské partnerství na Středním východě.

³⁷ Jak bylo naznačeno výše, tento přístup byl významně podmíněn růstem panarabského nacionalismu a pozdějším působením protizápadních islamistických skupin a hnutí, ale i hrozbou pronikání komunismu do regionu a obávaným růstem sovětského vlivu v arabském světě. Viz např. Robins 1991.

silnější diplomatický nátlak směřující k vyřešení zbývajících zahraničně i vnitropolitických problémů země, což lze považovat za velký přínos pro stabilitu oblasti. Klíčovým zájmem Evropy, počítající s Tureckem jako potencionální členskou zemí, je totiž samozřejmě to, aby nemusela řešit jeho vlastní problémy nesouvisející se společnou bezpečnostní agendou členských zemí EU.

Turecko se chce svým vstupem do EU etablovat jako mocný (jiho)evropský stát mimo jiné i v bezpečnostní oblasti. Vzhledem k povaze aktuálních bezpečnostních hrozeb i jiným faktorům (viz níže) je zřejmé, že tato vidina vyhovuje jak členským zemím Unie, tak samotnému Turecku; Turecko má tedy zájem o stabilní vztahy se svými sousedy, v neposlední řadě se Sýrií, Irákem a Íránem – v současnosti se jeho aktivity v tomto regionu omezují na kurdské oblasti severního Iráku, který je neuralgickým bodem pro bezpečnost země a její jednotu. Jelikož se oficiální postoj Ankary v této záležitosti jasně přiklání k tomu „evropskému“, který oproti americkému přístupu upřednostňuje perspektivu jednotného centralizovaného Iráku před Irákem federalizovaným (tj. de facto rozdrobeným), lze říci, že i v této nanejvýš citlivé oblasti existuje mezi Tureckem a EU zájmová shoda.³⁸ Ostatně průzkumy ukazují, že turecké ministerstvo zahraničí tak či onak podpořilo 87 % zahraničně politických deklarácí, rozhodnutí a stanovisek EU.³⁹ (Demiralp 2003).

Dalším podstatným problémem týkajícím se bezpečnosti tureckého státu je íránský nukleární program. Lze jistě počítat s podporou a pochopením Turecka při stupňování diplomatického tlaku na Teherán ze strany Washingtonu, případně i „evropské trojky“ (Velké Británie, Francie a Německo), a to včetně možného uvalení mezinárodních sankcí, avšak příliš důrazný nátlak na Írán spojený s vidinou leteckého bombardování jeho nukleárních objektů by se v Ankaře jistě setkal se značným znepokojením, které by s největší pravděpodobností (vzhledem k vlastním bezpečnostním obavám ze stále mocnějšího Íránu) vedlo k neochotě poskytnout své území pro vojenské operace proti islámské republice, a to i tehdy, pokud by se tato perspektiva jevila Turecku jako strategicky nejvýhodnější. I z tohoto hlediska je tedy oprávněná domněnka, že stanoviska Ankary se budou pohybovat mezi „tvrdším“ americkým a „měkčím“ evropským přístupem k Íránu, potažmo dalším potenciálním ohniskům konfliktů v regionu, díky čemuž lze Turecko považovat za jakýsi stabilizátor obou postojů.⁴⁰ Rozhodující

³⁸ Obecně lze říci, že v bezpečnostním zájmu Turecka i členských zemí EU je udržet *status quo*.

³⁹ Údaj MZV Turecké republiky za první polovinu roku 2003.

⁴⁰ Vzhledem k tradiční snaze Ankary o uchování stabilních vztahů se svými (silnými) sousedy lze tedy očekávat spíše odmítavý přístup turecké generality k potencionálním drastickým zásahům ze strany USA.

pro zajištění turecké bezpečnosti v regionu ovšem bude i nadále snaha prohlubovat (nejnověji obzvláště ve světle probíhající nuklearizace Íránu) vojensko-technické a politické spojenectví s NATO a v jeho rámci předně s USA, nikoli tedy s doposud nevyhraněnými bezpečnostními institucemi EU, postrádajícími skutečně jednotnou SZBP.

Z tohoto hlediska by proto bylo velice přínosné zapojit Turecko do SZBP, neboť tato země disponuje mocnou, technicky vyspělou armádou, která má bohaté zkušenosti s guerillovým bojem, zná dokonale terén a navíc v oblasti disponuje rozvinutou sítí agentů (rozvědkou). Nové bezpečnostní hrozby se budou snadněji likvidovat již v Turecku, přes které přicházejí do Evropy často ze Středního východu, než později přímo v dalších evropských oblastech. Argument, že těžiště EU se po vstupu Turecka výrazně posune na jihovýchod, nemůže být vnímán jako jednoznačně negativní skutečnost, neboť se nese v duchu posledního plánovaného rozšíření na Balkánském poloostrově.⁴¹ V návaznosti na potencionální vstup Ukrajiny do Unie by to znamenalo symetrické zajištění jižního a východního pobřeží Černého moře. Dosavadní zkušenosti s rozšířením Evropského společenství ukázaly, že integrační proces přináší nově přijatým členským zemím znatelnou politickou stabilizaci, ekonomický růst aj. Případný vstup Turecka do EU by byl přinejmenším z krátkodobého hlediska krokem ke stabilizaci poměrů nejen v něm samotném, ale i v sousedních zemích a regionech, především ve státech Středního východu a jižního Kavkazu.

Kulturně-psychologický aspekt

Již déle než 80 let je ve vědomí Turků soustavně pěstována myšlenka příslušnosti k Evropě a Západu. Pojmy „evropanství“ (avrupalik) a „pokrokovost“ (ilerleme/terakki) jsou v doktrinálním pojetí ztotožňovány a hrají nezanedbatelnou roli ve vytváření moderní turecké identity. Ta je ovlivněna státní ideologií kemalismu, na níž byly (možná až příliš intenzivně a dogmaticky) vychovávány celé generace tureckých občanů. (Steinbach 2004) Tato ideologie se opírá o představu apriorně pokrokové soudobé turecké republiky a společnosti, založené na ryzím laicismu a jakési vrozené „evropskosti“ turecké identity,⁴² v protikladu k identitě obyvatel

⁴¹ Nesoulad v geopolitických preferencích různých států či regionů Evropy bude s pokračujícím rozšiřováním Evropy nadále sílit. Je přirozené, že jižní Evropa (Itálie, Francie, Španělsko) vidí hlavní zdroj (vnějších) bezpečnostních hrozeb v severní Africe (Maghreb), zatímco země visegrádské skupiny hledí spíše směrem k Rusku, Ukrajině a celkově k oblasti bývalého SSSR.

⁴² To ovšem zajisté neodporuje specifickému kulturněhistorickému rázu turecké identity koncipované současným tureckým nacionalismem.

sousedních středovýchodních zemí, resp. v protikladu k tradici Osmanské říše⁴³ (Bozdogan-Kasaba 1997). K relativní ochotě obyvatelstva toto vědomí přijmout rovněž přispívá skutečnost, že Turci narozdíl od drtivé většiny muslimských národů nikdy nezažili kolonizaci ze strany evropských mocností, a jejich nacionalismus a národnostní sebeuvědomění tudíž není zatíženo vědomím historické křivdy utrpěné od Evropy či Evropanů; vztah Turků k Evropě je vesměs pozitivní.⁴⁴

„Být v Evropě“ je heslo diktované státní ideologií, které Turky již delší dobu motivuje a vede je zvoleným směrem, ačkoli místy po svízelné cestě. V představách veřejnosti je ono „byť v Evropě“ spojováno s blahobytem a šťastným životem podle (západo)evropských standardů – tuto vizi podporuje i sama vláda, snažící se takto ospravedlnit zavedení změn, které jsou vnímány jako výrazně kompromisní⁴⁵ a v některých případech nejsou (a evidentně ani nebudou) populární. I proto, že proevropské turecké vlády posilují maximalistická očekávání obyvatelstva v souvislosti s případným vstupem Turecka do EU, by jeho případné „odmítnutí“ bylo s to otrávit samotnými základy současné turecké státnosti.

V případě kolapsu „evropského projektu“ v Turecku by elita ztratila vidinu „konečného cíle“, a tím by do značné míry přišla i o vlastní renomé. Frustrace by se rozšířila nejenom v sekulárně naladěných proevropských kruzích, ale víceméně u celé veřejnosti. Vznik ideologického vakua ve společnosti, která je tradičně zvyklá být určitým směrem vedena, by mohl vést k razantnímu posílení vlivu alternativních ideologií, nyní již ovšem nacionalistických či náboženských. S největší pravděpodobností by se potom dalo očekávat i zhoršení kurdsko-tureckých vztahů. Nastartování nových „megaprojektů“ – panturkického či panislámského – by následně mohlo mít velice negativní následky na bezpečnostní architekturu regionu; obhájci kteréhokoli z uvedených revanšistických projektů by totiž usilovali o kardinální změnu stávající

⁴³ Distancování se od muslimského Středního východu tedy probíhá nejenom na bezpečnostní či – v jistém slova smyslu – i na geopolitické rovině, ale i na rovině identitární – ať již zdůrazňováním předislámských, původních turkických rysů vlastní kultury (příkladem jsou populární turkická, nikoli islámsko-arabská, křesní jména u dětí) či dokonce zdůrazňováním antropologicky „evropštějšího“ vzhledu Turků ve srovnání s jejich muslimskými sousedy – Araby a Peršany.

⁴⁴ Tento přístup se samozřejmě může měnit mezi tureckými imigranty v evropských zemích, především v Německu, kde jich žijí cca tři miliony. Výrazně negativní postoje (v podobě např. demonstrativního obratu k islámu a tradičním „etnickým“ hodnotám či zdůrazňování skutečné či zdánlivé, zejména vizuální odlišnosti) se však projevují zejména u příslušníků až druhé či třetí mladé generace přistěhovalců, což lze považovat spíše jako protest vůči neschopnosti či nemožnosti se v nové vlasti zcela asimilovat, resp. vůči pocíťované diskriminaci.

⁴⁵ Nacionalistická část turecké společnosti například bolestivě vnímá uznání samostatné kurdské identity či možnost vyučovat kurdský jazyk na školách.

geopolitické konstelace. Tím by mohlo být ohroženo i členství Turecka v NATO a dalších transatlantických strukturách. Vztah nové – ať již nacionalistické či islamistické – turecké elity k Evropě by byl s největší pravděpodobností odmítavý. Takový vývoj by pak nemohl negativně neovlivnit dění v celém muslimském světě.

Současná turecká politická elita si je plně vědoma skutečnosti, že případný krach onoho „evropského projektu“ by mohl být příčinou jejího pádu a razantních změn ve společnosti, jimž by armáda coby strážce sekulárního režimu tureckého státu stěží dovedla zabránit. I proto se snaží vyjít unijním požadavkům maximálně vstříc. Nejde tedy zdaleka jen o pouhého strašáka pro Evropu, kterého turečtí politici pravidelně vytahují v kritických okamžicích s cílem zajistit si vstřícnost svých evropských kolegů, ale i o objektivně pocit'ovanou skutečnost, že v sázce je samotná podstata turecké státnosti. Zkušenosti z 90. let minulého století totiž ukázaly, že oslabení víry v „Evropu“ u turecké společnosti je přímo úměrné nárůstu vlivu stran prosazujících politický islám či ultraradikální nacionalismus⁴⁶ (Narli 1999). Vznik 75milionového muslimského státu na hranici Evropy, s případnými expanzionistickými (neoimperiálními) záměry, by pak mohl – ve shodě s iránským scénářem – vyvolat v zemi revoluci a občanskou válku a následný příliv milionů uprchlíků především do Evropy. Případné dočasné oslabení Turecka by potom v konečném důsledku mohlo posílit separatistické snahy v kurdských oblastech a zapříčinit s nimi spojená další ozbrojená střetnutí. Upevnění *de facto* nezávislého režimu iráckých Kurdů by tento vývoj nadále podnítil.

V této souvislosti samozřejmě nelze opomenout ani důležitý „kulturně-geopolitický“ aspekt. Turecko je již 80 let jakousi vitrínou islámského světa, příkladem úspěšně sekularizované demokratické země. Pokud Evropa zabouchne Turecku dveře, mnozí muslimové žijící v Unii (jejichž počet se aktuálně odhaduje na cca 15 milionů) i mimo ni si to nepochybně vyloží jako přímý důkaz ideologicko-náboženské uzavřenosti Evropy coby privilegovaného klubu „křesťanských států“, do něž je vstup muslimské země apriorně uzavřen. Evropská unie, která otevřeně deklaruje svoji oddanost demokratickým hodnotám, náboženské, rasové a kulturní toleranci atd., bude v jejich očích zpochybněna, stejně jako legitimita sekulárních režimů v islámských zemích (od Maroka po Pákistán) vyzdvihujících „evropský“, západní směr vývoje,

⁴⁶ Příznačné je v této souvislosti 21,5% volební vítězství Strany blahobytu (*Refah Partisi*) pod vedením vlivného islamisty Necmettina Erbakana v roce 2005. Erbakan v letech 1996–1997 usiloval (spíše však samozřejmě populisticky) na postu ministerského předsedy o vytvoření jakéhosi společného státu stávajících muslimských zemí, v němž by Turecko hrálo prim. Jakožto vůbec první islamistický premiér v dějinách republiky musel Erbakan kvůli soustředěnému nátlaku generality nakonec odstoupit.

pro něž je Turecko svého druhu vzorem a avantgardou. Naopak přijetí Turecka do EU by bylo mocným impulsem pro upevnění sekularismu a demokratických výdobytků. Nezanedbatelným přínosem by ovšem bylo i pro samotné evropské státy, kde jsou klíčovými otázkami pro začínající století integrace a multikulturalismus.

Bezpečnostní nejistota

Případné přijetí Turecka do EU však v sobě může skrývat řadu nejistot. Jak již bylo zmíněno výše, převážná většina (cca 70 %) tureckého obyvatelstva si od vstupu do Unie slibuje „významné zlepšení ekonomické situace“, což se v některých málo rozvinutých zemědělských provinciích téměř ztotožňuje s okamžitým zbohatnutím.⁴⁷ Nesplnění takto optimistických ekonomických očekávání v prvních letech po vstupu země do Unie by mohlo vést k již výše popsaným negativním důsledkům (naplnění zmíněných scénářů). Je třeba rovněž zabránit dalšímu prohlubování rozdílu mezi bohatnoucími industrializovanými městy⁴⁸ a chudým zaostalým venkovem. To by totiž mohlo vést k výraznému nástupu protestních politických ideologií, předně v podobě (politického) islámu, dosud značně silného v periferních oblastech země. Podobný vývoj v lidnaté, vojensky i politicky mocné členské zemi by měl potom na Unii zajisté daleko nepříznivější následky, nežli v Turecku toliko partnerském.

Klíčovou roli zde tedy bude hrát ekonomika, konkrétně způsob, jakým se bude vyvíjet turecké hospodářství v prvních letech po případném vstupu do Unie. Otázkami nikoli nevýznamnými bude proto využití strukturálních fondů EU na tureckém venkově či možnost přiměřené pracovní migrace dynamicky se rozvíjející turecké pracovní síly do „starších“ členských zemí Unie apod.

Vstup Turecka do EU by se rovněž mohl stát precedentem pro další (neevropské) muslimské státy severní Afriky či Středního východu, které o členství usilují či do budoucna mohou usilovat.⁴⁹

Literatura

Aras, B. (2001): *Turkish Foreign Policy Towards Iran: Ideology and Foreign Policy in Flux*. Journal of Third World Studies, Vol. 1, No. 18.

⁴⁷ Radikal, 15. 2. 2003.

⁴⁸ Příliv investic z Evropy do Turecka, kde je levná pracovní síla a poměrně kvalifikované kádry, lze totiž tradičně očekávat zejména ve městech.

⁴⁹ Zmínit lze např. Maroko (jehož kandidatura byla Evropským společenstvím odmítnuta v roce 1987), případně Libanon, Sýrie, Tunisko atd.

- Aras, B. – Koni, H. (2002): *Turkish-Syrian Relations Revisited*. Arab Studies Quarterly, Vol. 4, No. 24.
- Bozdogan, S. – Kasaba, R. (eds., 1997): *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, University of Washington Press.
- Demiralp, O. (2003): *The Added Value of Turkish Membership to European Foreign Policy*. Turkish Policy Quarterly, Vol. 2, No. 4.
- Gündogan, U. (2003): *Islamist Iran and Turkey, 1979–1989: State Pragmatism and Ideological Influences*. Middle East Review of International Affairs (MERIA), No. 1.
- Karmon, E. (1997): *Radical Islamic Political Groups in Turkey*. MERIA, No 4.
- Makovsky, A. (1999): *Turkish-Iranian Tension: A New Regional Flashpoint?* PolicyWatch (Washington Institute of Near East Policy), 9. 8. 1999.
- Narli, N. (1999): *The Rise of the Islamist Movement in Turkey*. MERIA, Vol. 3, No. 3.
- Nožina, M. (2003): *Mezinárodní organizovaný zločin v České republice*, Praha, Themis.
- Onis, Z. (2001): *Turkey and Post-Soviet States: Potential and Limits of Regional Influence*. MERIA, No. 2.
- Robins, P. (1991): *Turkey and the Middle East*, London, The Royal Institute of International Affairs and Pinter Publisher.
- Souleimanov, E. (2000): *Arménie: Bezpečnostní dilema na prahu 21. století*. Mezinárodní politika, č. 1.
- Souleimanov, E. (2001): *Izraelsko-turecké strategické partnerství*. Mezinárodní politika, č. 4.
- Souleimanov, E. (2002a): *Spojené státy, Turecko a osud Iráku*. Mezinárodní politika, č. 3.
- Souleimanov, Emil (2002b): *Turecko, země na pomezí dvou světů: Geopolitické postavení Turecka*. Integrace (19. 6. 2002).
- Souleimanov, E. (2002c): *Ekonomický vývoj Turecka*. Integrace (19. 6. 2002).
- Souleimanov, E. (2003a): *Globalizace a národní stát*, in: Sborník příspěvků II. Kongresu českých politologů, Praha, Česká společnost pro politické vědy.
- Souleimanov, E. (2003c): *Írán, USA a Střední východ*. Mezinárodní politika, č. 10.
- Souleimanov, E. (2006): *Otázka iráckých Kurdů a bezpečnost Turecké republiky*, in: Klíma, M. (ed.): *Válka v Iráku a Evropská Unie (sborník příspěvků)*, Praha, Vysoká škola veřejné správy a mezinárodních vztahů (v tisku).
- Steinbach, U. (2004): *Die Türkei und die EU – Die Geschichte richtig lesen*. Aus Politik und Zeitgeschichte, B. 33–34.

Internetové zdroje

<http://www.armenian-genocide.org/>

<http://www.arts.yorku.ca/hist/tgallant/documents/papandreoufp2000.pdf>

<http://www.cyprusdecides.org/>

<http://www.genocide1915.info/>

www.tarc.info